

навчаючись у школі). Тобто аналіз змісту освіти торкається лише його другого рівня (змісту навчальних предметів).

Сучасні концепції змісту освіти, якими б принципово відмінними від поширених раніше не здавалися покладені в їх основу нові ідеї та підходи, розвиваються на основі надбань попередніх років. Тому ретроспективний аналіз теорії змісту освіти допоможе розкрити причини прорахунків у минулому і, можливо, окреслити тенденції та перспективи майбутнього розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рыжаков М.В. Чему учит история (как не надо реформировать содержание образования) // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2001. – № 3. – С. 21.
2. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933: Навч. посіб. / О.В. Сухомлинська та ін.; За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – С. 129.
3. Сухомлинська О.В. До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 40.
4. Венцель В.Н. Теория свободного воспитания и идеальный детский сад. – М., 1916. – С. 5–7.
5. Шацкий С.Т. Школа для детей или дети для школы // Педагогические сочинения: В 4 т. – М., 1974. – С. 85
6. Рубинштейн М.М. Основы общей методики. – М., 1927.
7. Скаткин М.Н. О принципах обучения в советской школе // Советская педагогика. – 1950. – № 1. – С. 5–8.
8. Сухомлинська О.В. До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 42.
9. Давыдов В.В. Виды обобщений в обучении. – М.: Педагогика, 1972. – С. 257.
10. Там само. – С. 179–181.
11. Философские и педагогические проблемы развивающего образования / Под ред. В. Давыдова. – М.: ИНТОР, 1994. – С. 80.
12. Там само. – С. 75–92.
13. Сухомлинська О.В. До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 42.
14. Скаткин Н., Краевский В.В. Содержание общего среднего образования. Проблемы и перспективы. – М.: Знание, 1981. – С. 35.
15. Лернер И.Я. Понятие фактора и источника формирования содержания образования // Теоретические основы содержания общего среднего образования / Под. ред. В.В.Краевского, И.Я. Лернера. – М.: Педагогика, 1983. – С. 89–99.
16. Там само. – С. 67.
17. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – С. 68.
18. Скаткин Н., Краевский В.В. Содержание общего среднего образования. Проблемы и перспективы. – М.: Знание, 1981. – С. 40–45.
19. Лернер И.Я. Базовое содержание общего среднего образования. Сущность проблемы и подходы к ее решению // Советская педагогика. – 1991. – № 11. – С. 19.
20. Леднев В. Содержание общего образования. Проблемы структуры. – М., 1980. – 264 с.
21. Там само. – С. 54
22. Там само. – С. 114–117.
23. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті. – К., 2004. – С. 17.

УДК 37 (09)

Пугач А.В.

ДО ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕСИ

Здобуття Україною незалежності й орієнтація на демократичний курс, падіння авторитарної ідеології, процеси інтеграції у міжнародне культурно-освітнє співтовариство

дозволили науковцям доторкнутися до багатьох маловідомих сторінок вітчизняної історико-педагогічної спадщини. З-поміж інших матеріалів джерельної бази, що активно опрацьовуються дослідниками, значний інтерес становить педагогічна преса різних періодів історичного розвитку суспільства.

Джерелознавча цінність періодики, її значення як особливого, комплексного за своєю структурою, джерела, набула визнання у різних наукових галузях. 1993 року, згідно з розпорядженням Президії НАН України з метою координації зусиль “усіх зацікавлених установ і організацій, окремих науковців для дослідження історії і сучасного стану періодики” при Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника НАНУ створено єдиний в Україні Науково-дослідний центр періодики. Його діяльність ґрунтується на концепції: “опрацьовувати пресу як самобутнє явище в житті нашого народу варто в історичному, методологічному та бібліографічному аспектах” [16: 3].

Дослідники розглядають пресу як один із найважливіших засобів, за допомогою якого наукове пізнання реалізується у суспільному відношенні. Вона виносить на розсуд громадськості явища та ідеї, відбиває і формує громадську думку. Тому, “не відриваючи певне явище журналістики від історичного ґрунту, не модернізуючи його під нашу сучасність, ми повинні зрозуміти його живе значення і для нашого часу”. Преса “не тільки кристалізує досвід попередніх поколінь, але й допомагає нам у сучасних змаганнях на ниві демократизації” [10: 35]. Щодо педагогічної преси, то її можна вважати справжнім літописом вітчизняної освіти, синхронним відображенням особливостей розвитку педагогічних ідей. Адже основу публікацій становить інформація про освітянські події та факти, які відбувалися у реальній дійсності. Водночас у матеріалах преси на тлі суспільно-політичних та соціокультурних подій і явищ відтворено процес нагромадження педагогічних знань і розвитку психолого-педагогічної науки, пов’язаний з освітньою практикою.

Про важливе значення педагогічної преси, що виходила друком у минулі часи, зокрема у другій половині XIX – початку XX ст., свідчить широке її використання сучасними дослідниками з метою висвітлення особливостей становлення та розвитку конкретних питань теорії і практики освітньої галузі. Так, дослідниця Е.Панасенко аналізує проблему становлення ідеалу вчителя, визначення його сутності та шляхів реалізації на практиці за матеріалами педагогічної журналістики зазначеного періоду [11]. У кандидатській дисертації С.Лаби простежується втілення ідей української національної школи в педагогічній пресі Західноукраїнського регіону [8]. Дисертаційна робота І.Зайченка присвячена аналізу проблем української національної школи на сторінках педагогічної преси другої половини XIX – початку XX ст. [5]. Особливості висвітлення у західноукраїнських виданнях проблем школи і виховання стали предметом дослідження І.Мельник [9]. А.Приходько звертається до вітчизняної педагогічної журналістики з метою аналізу фізичного виховання особистості [12]. Висвітлення у пресі 20-х – 30-х років минулого століття проблеми виховного національного ідеалу, що формувався у шкільництві Закарпатського регіону досліджувала М.Кухта [7].

Аналіз названих та інших наукових праць, що ґрунтуються на використанні педагогічної преси минулого як засобу осягнення особливостей розвитку певних педагогічних ідей, актуалізує проблему методології здійснення таких досліджень. Її визначення, на нашу думку, сприятиме посиленню наукових підходів до використання цього спадку в сучасних дослідженнях відповідного спрямування.

У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на яких ґрунтується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів для його проведення.

До основних функцій, які покладаються на методологію, належать: визначення способів здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; спрямування дослідження для досягнення науково-дослідної мети; забезпечення всебічності отримання інформації щодо процесу чи явища, яке вивчається; надання допомоги у введенні нової інформації до наукового обігу; забезпечення уточнення, збагачення, систематизації

термінів та понять; створення системи наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах. Звідси випливає, що методологія – це “концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища” [17: 56].

Очевидно, що в основу дослідження має бути покладено цілісний підхід до вивчення наукового об'єкта – педагогічної преси певного періоду, розгляду його у виникненні та розвитку, тобто через застосування історичного методу. При цьому аналіз матеріалів, розміщених на сторінках педагогічних газет та журналів, не можна обмежувати лише встановленням факту їх наявності, важливо дати їм пояснення з позицій історико-педагогічної науки, розкрити теоретичне або практичне значення виявленого змісту та спрямованості публікацій з урахуванням як загальних, так і специфічних особливостей. Історичний метод дає змогу дослідити особливості формування й розвитку педагогічної теорії і практики, простежити вплив на цей процес ідей і поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців, виявити його внутрішні та зовнішні зв'язки, закономірності та суперечності – явища, що набувають всебічного відображення на сторінках педагогічної преси.

Іншим важливим принципом, що покладається в основу дослідження педагогічної преси, має стати системний підхід, який передбачає визначення її структури, взаємозв'язків елементів та явищ, їх супідрядність, ієрархію, цілісність розвитку, сутність та особливості функціонування в конкретних умовах. Тобто об'єкт аналізу слід розглядати як певну множину елементів, взаємозв'язок яких зумовлює цілісні властивості цієї множини. При цьому основний акцент робиться на виявленні різноманітності зв'язків і відношень, що мають місце як усередині досліджуваного об'єкта – педагогічної преси, так і у його взаємодії із зовнішнім середовищем – конкретними політичними та соціально-економічними обставинами.

Наукова методологія потребує також звернення до загальновизнаних концепцій провідних учених, які займалися вивченням проблем, близьких до тих, що опрацьовуються. Реалізація цього положення передбачає:

- вивчення та аналіз наукових праць провідних учених, які зверталися до аналізу й розробки відповідних питань;
- узагальнення ідей науковців та специфічних підходів, що їх використовували педагоги-професіонали, які не лише розробляли, а й втілювали на практиці свої здобутки.

Розкриваючи сутність методології дослідження педагогічної преси, вважаємо за необхідне конкретизувати деякі основоположні для його проведення поняття, а саме: “педагогічна журналістика”, “освітянська періодика”, “педагогічна преса”, “публіцистика”, “фахові періодичні видання”.

Під поняттям “педагогічна періодика” (від гр. *periodikos* – той, що регулярно чергується) розуміємо сукупність друкованих видань – газети, журнали, альманахи, бюлетені, які виходять у відповідні, точно визначені строки під одним заголовком, в однаковому оформленні, всебічно й оперативно відтворюють події, факти, явища в галузі освіти. Похідний від нього термін “педагогічне періодичне видання” має ті ж самі характеристики, що й періодика, адресується чітко визначеній категорії читачів, а саме: освітянам – науковцям і практикам, має відповідний обсяг і своє творче обличчя.

Під “пресою” (фр. *presse* – прес, друк) розуміються друковані періодичні видання (газети, журнали, альманахи, бюлетені, вісники, збірники), в яких систематично й оперативно “різноманітними словесними і зображувальними засобами відтворюються найактуальніші суспільно-політичні події... На відміну від іншої друкованої продукції, відзначається більшою актуальністю тематики, злободенністю постановки питань і їх соціально-політичною загостреністю” [2: 179]. Це визначення повною мірою стосується і педагогічної преси, яка відображає різні проблеми освітянського спрямування й впливає на формування громадської думки.

Щодо “журналістики”, то, як зазначає Д.Григораш, цей термін трактується багатоаспектно. Під ним розуміють: 1. Одну з форм суспільно-політичної діяльності,

літературно-публіцистичну працю в газетах, журналах, видавництвах, органах масової інформації, радіомовленні й телебаченні; професію журналіста. 2. Науку, що вивчає закони літературно-публіцистичної творчості, розробляє методи ведення й організації роботи періодичних видань, редакції радіомовлення і студії телебачення. 3. Систему періодичних видань: газети, журнали, альманахи, вісники, бюлетені [2: 79]. Запровадження цього терміну вважаємо виправданим навіть у тих випадках, коли йдеться про історію започаткування та аналіз змісту декількох окремих періодичних видань.

У традиційному розумінні преса як писемне (друковане) джерело виникла порівняно пізно. В Україні перший часопис “Gazette de Leopold” (французькою мовою) вийшов друком 1 січня 1776 р. у Львові [15: 1140]. Там же 1848 р. було започатковано і видання першої газети українською мовою “Зоря Галицька”, що виходила до 1857 р.

У сучасних працях із джерелознавства зазначається, що виокремлення певних груп писемних джерел здійснюється на підставі різних підходів до їх класифікації. Адже, “навіть, коли дослідник не висуває класифікацію своїм завданням, він обов’язково поділяє явище, що розглядається, з тим, щоб, розклавши його на складові, знову зібрати у процесі вивчення” [1: 6]. Такий підхід “дає змогу краще розглянути об’єкт дослідження, зрозуміти його значення і місце у системі багатоманітності інших об’єктів, знайти схожість і відмінності, що визначають відносини об’єкту, який вивчається, з навколишнім світом” [1: 6]. Класифікація дає можливість “розподілити значну кількість видань на класи, підкласи, групи, підгрупи з тим, щоб, визначивши за якоюсь ознакою (або кількома ознаками) їхню схожість і відмінності, вивчати, за потребою, той чи інший клас або групу видань” [1: 7].

Основою класифікації може бути характер, зміст, форма джерела, характер інформації, тематична спрямованість, а також ознаки, пов’язані з місцем і часом створення, авторством джерел, місцем зберігання тощо. Ґрунтуючись на таких критеріях, виділяють документальні й оповідні писемні джерела, а серед них мемуаристику (спогади), листи, щоденники, наукову, науково-інформаційну, науково-популярну і навчальну літературу, художні твори, періодичну пресу.

Науковець Н.Гупан запропонував класифікацію історико-педагогічної літератури, що передбачає врахування таких принципів:

– за методологією вивчення освітніх явищ і процесів минулого (історичні праці, в яких висвітлюються педагогічні феномени з точки зору розвитку загальнокультурних процесів: наявність та кількість закладів освіти в різних регіонах, кількісний та якісний склад тих, хто навчає, і тих, хто вчиться, матеріально-технічна база навчання тощо; історико-педагогічні праці, де домінантою є вивчення процесу навчання (виховання) під кутом зору його мети, завдань, змісту, форм, методів, способів викладання тощо);

– за змістом: наукові дослідження (монографії, наукові статті, дисертації), популяризаторські праці (публіцистика, науково-популярні видання), навчальна література (посібники, підручники), довідкова література (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо), хрестоматійні видання (збірки документів, видання творів тощо);

– за хронологічними рамками: історичні та сучасні (автентичні) праці, тобто такі, які написані сучасниками явищ і процесів, що розглядаються [3: 17].

На думку російського науковця О.Акопова, класифікація періодичних видань має враховувати їх тематичне спрямування і цільове призначення. За тематичним призначенням розрізняють видання: для всіх (масові газети, масові журнали); для широкого кола працівників і прихильників галузі знання (масові галузеві газети, масові спеціальні журнали, популярні галузеві журнали); для фахівців (спеціальні галузеві газети, спеціальні журнали, бюлетені, періодичні збірники, видання науково-технічної інформації) [1: 9]. За цільовим призначенням, наприклад, спеціальні журнали поділяються на три основні види: наукові, професійні та інформаційні (I щабель). У свою чергу, ці види мають такі підгрупи: наукові – академічні, вузівські й галузеві; професійні – теоретичні, практичні та масові; інформаційні – реферативні й професійно-інформаційні (II щабель), які включають конкретні журнали (III щабель) [1: 28].

Серед ознак, що сприяють визначенню преси як історико-педагогічного джерела, окреме місце посідає питання сутності різновиду періодичних джерел, оскільки це впливає на характер і принципи класифікації цих видань. Різновид – “наявна в середині окремого виду група джерел, що об’єднуються за однією або кількома ознаками”. Отже, різновид “конкретизує поняття “вид джерела”, наближає його до реальних пам’яток, котрими є види джерел” [13].

Друковані органи в процесі розвитку постійно трансформуються, тобто “комунікація із засобу стає метою, а її зміст – формою сутності” [14: 404–405]. Таким чином, преса, створена на підґрунті певних структур людської діяльності, в процесі свого розвитку виявляє через “соціально вироблений спосіб застосування, закріплений за ним”, свої функції, зокрема інформаційну, агітаційно-пропагандистську, виховну, просвітницьку, навчально-педагогічну тощо [4: 45]. Залежно від історичних умов спостерігається посилення якоїсь однієї з її соціальних функцій: агітаційно-пропагандистської, організаційно-орієнтаційної, виховно-освітньої, культурно-просвітянської при постійній інформативності [13: 398].

На нашу думку, для проведення дослідження, пов’язаного з педагогічною пресою, необхідно дотримуватися такого визначального критерію її класифікації, як характер, зміст і форма. Коли йдеться про надто широку тему, якої стосується велика кількість джерел і яка містить повторювану інформацію, що відбиває повторюваність властивостей і ознак певних явищ, то практично неможливо та й не доцільно піддавати їх усі суцільному вивченню. Джерелознавчі методи і прийоми дають змогу, інтенсифікуючи дослідницький процес, отримати цілком репрезентативні дані на підставі опрацювання тільки частини джерел.

Педагогічна періодика як предмет наукового пізнання функціонує у певній системі. Тому для її аналізу необхідно з’ясувати існуючі у цій системі ієрархічні зв’язки різного порядку: між групами видань, між виданнями в одній групі, між системами, тобто класифікувати предмет аналізу. Це допоможе обґрунтувати правомірність дослідження педагогічної преси як історико-педагогічного джерела, виявити загальні закономірності її розвитку, зумовлені відносинами з навколишнім світом у період, який вивчається: наприклад, політикою держави в галузі освіти і преси, її ставленням до національного питання, станом наукових психолого-педагогічних досліджень, їх практичного втілення, чинниками фахового зростання і соціального забезпечення педагога тощо.

Наступним кроком має бути подрібнення предмета – всієї сукупності галузевих періодичних видань для освітян на окремі частини і об’єднання їх під час дослідження з метою обґрунтування ролі та значення кожного з них, упорядкування виявлених характерних, типових для історико-педагогічного аналізу аспектів.

Неабияке значення для всебічного й ґрунтовного джерелознавчого дослідження має вивчення історії зачаткування й подальшого становлення періодичних видань. Зазвичай, їх зачаткування пов’язане з певними соціально-економічними чинниками, рівнем розвитку тогочасної науки тощо. Виявлення фактів, які спиратимуться на відповідні рішення керівних освітянських органів, інших організацій або об’єднань, якими видається періодика, надасть можливість розкрити причини появи нових або зникнення існуючих газет чи журналів.

У контексті запропонованого аналізу потребує з’ясування важливий методологічний аспект – проблема періодизації, оскільки науково обґрунтована та вдало аргументована систематизація фактів і явищ педагогічної преси є необхідною передумовою неупередженого їх трактування, виявлення особливостей функціонування у той чи інший період. Специфічною рисою цих видань є комплексний, синтетичний характер: у них представлено різні форми інформації (документальна, поточно-хронікальна тощо). Преса характеризується також оперативністю надання інформації про факти і явища, безпосередністю відображення останніх, що підвищує її джерельну цінність, “перетворює пресу на своєрідну скарбницю джерел епохи, які різнопланово висвітлюють події” [6: 403].

Важливим чинником у дослідженні педагогічної журналістики виступає аналіз її змісту. Реалізація цього завдання передбачає застосування методів логічного судження, критики, аналізу наведених даних, порівняння їх між собою, зіставлення з уже відомими.

Велике значення при цьому відіграє дотримання критерію “надійності свідчень” (О.Лаппо-Данилевський), компонентами якого вважаються автентичність, вірогідність, повнота, репрезентативність.

Часописи, зазвичай, містять публікації двох основних різновидів: матеріали, втілені у власне газетно-журнальних формах (статтях, замітках, кореспонденціях та ін.), і численні тексти, що є, по суті, іншими видами історико-педагогічних джерел (законодавчі акти, статистичні матеріали, мемуарно-епістолярні пам’ятки тощо). Особливу цінність складає фактичний матеріал, що міститься у публікаціях, розміщених на сторінках педагогічної періодики. Проте не менш важливим є і суб’єктивне трактування фактів, їх інтерпретація. Це дозволяє з’ясувати позицію редакції й авторів, які виступали у пресі і були виразниками різних соціальних верств і політичних течій, надає можливість визначити основні напрями ідейної боротьби епохи, що досліджується.

Запропонована методологія може стати у нагоді дослідникам, які звертаються у своїх наукових пошуках до педагогічної преси, яка, з одного боку, виступає вагомим “сховищем” значного масиву фактичного матеріалу, потрібного при вивченні особливостей розв’язання конкретних проблем у певний історичний період, а з іншого, – вона сама є багатим дослідницьким джерелом для проведення історико-педагогічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акопов А.И. Методика типологического исследования периодических изданий. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1985. – 96 с.
2. Григораш Д.С. Журналістика у термінах і виразах. – Львів: Вища школа, 1974.
3. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. – К.: А.П.Н., 2002. – 224 с.
4. Джингарадзе Н.Г. Інформаційна культура особистості. – К., 1996.
5. Зайченко І.В. Проблеми української національної школи в пресі другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... д-ра пед.наук. – К., 1996. – 43 с.
6. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
7. Кухта М. Виховний національний ідеал у шкільництві Закарпаття 20-х – 30-х років ХХ ст. (на матеріалі української педагогічної преси): Дис. ... канд.пед.наук. – Ужгород, 1998.
8. Лаба С. Ідея української національної школи у педагогічній пресі на Західноукраїнських землях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: Дис. ... канд.пед.наук. – Івано-Франківськ, 1994.
9. Мельник І. Проблеми народної школи і виховання в педагогічній пресі (за матеріалами Західноукраїнських видань другої половини ХІХ – початку ХХ ст.): Дис. ... канд.пед.наук. – Луцьк, 1997.
10. Москаленко А.З. Теорія журналістики: Навч. посібник. – К.: ЕксОб, 2002. – 336 с.
11. Панасенко Е.А. Ідеал учителя у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Дис. ... канд.пед.наук. – Слов’янськ, 2001. – 250 с.
12. Приходько А. Проблема фізического воспитания личности в отечественной педагогической журналистике: Дис. ... канд.пед.наук, 1998.
13. Рудий Г. Теоретичні і методологічні аспекти дослідження української періодики 1917–1920 рр. // Труды Библиотеки Вернадского. – К., 2001. – С. 398–410.
14. Стрельський В.І. Джерелознавство історії СРСР. – К., 1958.
15. Українська Загальна Енциклопедія: Книга знання: У 3 т. / За ред. І.Раковського. – Львів; Станіславів; Коломия: Рідна школа [Б.р.]. – Т.2.
16. Українська педагогіка: історія і сучасність / Доп. та повід. п’ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998 р.; За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1999.
17. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідної діяльності: Підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2002. – 295 с.